

V předcházející přednášce jsem se zmínil o tom, jak významné místo zaujímal v 15. až 18. století obrovský sektor samozásobování, který většinou zůstával zcela mimo oblast směnného hospodářství. I v té nerozvinutější Evropě se až do 18. století nebo dokonce později nacházejí oblasti, které se na společném životě téměř nepodílely a dál vedly vlastní existenci prakticky v izolaci.

Dnes bych se chtěl věnovat tomu, co spadá jasně do oblasti směny a co budu označovat jako *tržní hospodářství* a jako *kapitalismus*. Toto dvojí označení ukazuje, že oba tyto sektory, které podle mě nesplyývají, od sebe hodlám odlišovat. Opakuji nicméně, že obě tyto skupiny činnosti – *tržní hospodářství* a *kapitalismus* – byly až do 18. století minoritní a že většina lidského konání dál zapadala do ohromné oblasti *materiálního života*. I když se tržní hospodářství rozmáhá, pokrývá už rozsáhlé území a slaví pozoruhodné úspěchy, ještě mu příliš často chybí hloubka. A skutečnosti sledovaného období, které právě či nepřáve nazývám *kapitalismus*, tvoří oslnivou a dokonale propracovanou vrstvu, která je však tenoučká, nepostihuje ekonomický život jako celek a až na výjimky potvrzující pravdivo nevede ke vzniku sobě vlastního „výrobního zpusobu“, který by jevil samovolný sklon všeobecně se rozšiřovat. Tento kapitalismus, kterému se obvykle říká *obchodní*, ještě ani nezasáhl ani neovládl celé tržní hospodářství, i když tržní hospodářství je nezbytnou podmínkou pro jeho vznik. Národní, mezinárodní a celosvětová úloha kapitalismu je nicméně už zjevná.

Tržní hospodářství, o němž jsem mluvil již v první kapitole, se nám jeví dost jednoznačně. Historikové mu přiznali opravdu výsostné, výsadní postavení. Výroba a spotřeba oproti tomu představují kontinenty neprobádané kvantitativním výzkumem, který se teprve rodí. Pochopení těchto světů není snadné. Tržní hospodářství naopak neustále přitahuje pozornost. Jsou mu věnovány nesčetné dokumenty v městských archívech i v soukromých archívech obchodních rodů, soudní a policejní spisy, zápisy z jednání obchodních komor, notářské zápisy apod. Nelze je tedy přehlédnout a nezajímat se o ně, neboť se neustále staví do popředí.

Je tu ovšem riziko, že budeme vidět jenom tržní hospodářství, že je budeme popisovat do sebemenších podrobností, což by vzbuzovalo dojem, že bylo všudypřítomné a všeobjímající. Ve skutečnosti však šlo jen o zlomek širšího celku, což je dáno už jeho povahou, která je redukuje na spojovací článek mezi výrobou a spotřebou, a také tím, že před 19. stoletím tržní hospodářství představovalo jen pouhou více či méně tenkou a odolnou vrstvičku mezi oceánem každodenního života, z něhož vycházelo, a procesem kapitalismu, který je v polovině připadů řídil shora.

Jen málo historiků jasně cítí toto vymezení, jímž se tržní hospodářství definuje a které naznačuje jeho skutečnou úlohu. K těm nemožným, kteří se nenechávají příliš ovlivňovat vývojem tržních cen, jejich stoupáním, propady, krizemi, dlouhodobými korelacemi a tendencí se vyrovnávat – tedy vším tím, díky čemuž lze konstatovat pravdivelný nárůst objemu směn – patří Witold Kula. Podle jednoho z jeho přirovnání je vždy třeba se podívat na dno studny, do největších hlubin vody, *materiálního života*, kterého se tržní ceny dotýkají, aniž jej nutně prostupují či zásadně ovlivňují. Každým hospodářským dějinám, které by nepostihovaly obě tyto roviny – totiž okraj studny i její hlubinu – tedy hrozí, že budou velmi neúplné. Je nicméně zjevné, že oblast rychlého života tržního hospo-

dávství se v období 15. až 18. století neustále rozšiřovala. Ohlašuje a dosvědčuje ji řetězové kolísání cen na trzích po celém světě. Tyto ceny se pohybují všude, jak dokládají nesčetní pozorovatelé v Evropě, ale i v Japonsku, Číně, Indii i islámských zemích (např. osmanské říši), v Americe všude tam, kde drahé kovy záhy hrály velkou úlohu – totiž v Novém Španělsku, v Brazílii a v Peru. A všechny tyto ceny si víceméně odpovídají, k jejich změnám dochází v větším či menším časovém posunem všude – v Evropě, kde jsou spolu jednotlivé ekonomiky úzce propojeny, se sotva citelným posunem, zato v případě Indie na přelomu 16. a 17. století se zpožděním nejméně dvacet let oproti Evropě.

Tak či onak zkrátka *uvěříti* ekonomika vzájemně spojovala jednotlivé světové trhy, i když podmiňovala pouze pohyb některých výjimečných druhů zboží, ale také pohyb drahých kovů, privilegiovaných cestovatelů, kteří záhy obhali celý svět. Španělské mince ražené z amerického stříbra se přes Středomoří, osmanskou říši a Persii dostávají do Indie a Číny. Od roku 1572 putuje americké stříbro do Číny i novou cestou přes Tichý oceán a Manilu.

Jak by tato spojení, cesty, obchodování a hlavní přepravní tahy nepřitahovaly pozornost historiků? Fascinovaly je stejně jako kdysi fascinovaly své současníky. Vždyť i první ekonomové *ne skutečnosti* nestudovali nic jiného než nabídku a poptávku na trhu. A čím byla hospodářská politika hrdých měst, ne-li kontrolou trhu, zásobování a cen? A pokud se hospodářská politika projevuje v čínech panovníka, což to není kvůli národnímu trhu, národní vlajce, kterou je třeba bránit, národnímu průmyslu souvisejícímu s domácím i zahraničním obchodem, který je třeba podporovat? Právě v této úzké a citlivé oblasti trhu je možné a logické jednat. Právě v ní se odrazí přijatá opatření, jak se v praxi denně ukazuje. Takže lidé nakonec začali právem či neprávem věřit, že rozhodující a vyrovnávající úlohu hraje obchod sám o sobě, neboť tím, že konkurence stovnává rozdíl, se upravuje poměr poptávky a nabídky. Začali věřit, že trh je jakýsi skrytý a blahovolný bůh, ona „nevidi-

telná ruka“ Adama Smithe, samočinně regulující trh 19. století, svorník držící klenbu celé ekonomie, pokud se větsem ponechá volný průběh.

Je v tom kus pravdy, kus neupřímnosti, ale také kus iluze. Cožpak lze zapomenout, kolikrát byl trh pozměněn či deformován, neboť ceny diktovaly faktické či právně zakotvené monopoly? A zejména, připusíme-li blahodárné působení konkurence na trhu („prvního počtáře ve službách lidstva“), musíme přinejmenším upozornit, že trh je pouze nedokonalým spojením mezi výrobu a spotřebou, nedokonalým už jenom tím, že toto pojetí je pouze *částečné*. Zdůrazňuji toto poslédní slovo: *částečné*. Věřím totiž v blahodárné působení a význam tržního hospodářství, ale nevěřím v jeho vylučnost. Přesto však ještě nedávno ekonomové uvažovali jediné na základě jeho schémat a ponaučení. Podle Turgota předstravoval oběh peněz a zboží prostě a jednoduše celý ekonomický život. Stejně tak mnohem později David Ricardo viděl pouze úzký, i když živý tok tržního hospodářství. A i když zkušeností ponučením ekonomové už více než padesát let nehaij automatickou blahodárnost volného působení trhu, z dnešního mínění veřejnosti ani z politických debat tento mýtus ještě nevyznímel.

II

Jestliže používám slovo *kapitalismus* v souvislosti s dobou, v níž mu nebyvá vždy přiznáváno domovské právo, je to zejména proto, že jsem potřeboval nějaký jiný výraz než *tržní hospodářství* k označení poněkud odlišné činnosti. Neměl jsem ovšem v úmyslu udělat kozla zahradníkem. Věděl jsem, neboť historikové to už tolikrát a po zralé úvaze opakovali, že tohle slovo do praxe je nejednoznačné, příliš zatížené současností a zároveň možná anachronické. Pootevřel jsem mu však neopatrně vrátka, protože jsem k tomu měl několik důvodů.

Za prvé si některé procesy v období 15.–18. století vyžadují zvláštní označení. Když se na ně podíváme podrobněji, bylo by

téměř absurdní je jen tak zařadit do běžného tržního hospodářství. Člověka samovolně napadá označení *kapitalismus*. Popuzen je vyženete dveřmi, ale ono se ihned vrací oknem. Nenačázíte totiž nic, čím byste je vhodné nahradili, a to je přiznací. Jak řekl jistý americký ekonom, nejlepší důvodem proč používat slovo *kapitalismus*, přestože je tak vykričené, je konečnou skutečností, že místo něj nikdo nevymyslel žádné lepší. Jeho nevhodou je nesporně to, že s sebou nese spoustu sporů a debat. Tímto plodným, méně plodným i zcela jalovým sportem se však ve skutečnosti nelze vyhnout, nelze jednat ani diskutovat, jako by neexistovaly. Dalším, závažnějším nedostatkem tohoto slova je skutečnost, že je zatíženo smyslem, jaký mu dává dnešní život.

Neboť slovo *kapitalismus* v širším slova smyslu pochází ze samého počátku 20. století. Za počátek jeho kariéry bych poněkud svévolně považoval vydání dobné známé knihy Wernera Sombarta *Der moderne Kapitalismus*. Marx toto slovo prakticky ignoroval. Dopouštím se tedy nejhroššího ze všech hříchů – anachronismu. Jeden dosud mladý historik jednou volal, že nelze mluvit o kapitalismu před průmyslovou revolucí: „Kapitál ano, ale kapitalismus ne!“

Mezi minulostí, byť dávnou, a přítomností však nikdy nedošlo k naprostému zlomu, k absolutnímu přerušení kontinuity nebo, chcete-li, ke stavu prostému veškeré kontaminace. Zkušenosti minulosti neustále přetrvávají do současnosti a obobacují ji. Mnoho historiků, a to nikoliv bezvýznamných, tudíž dnes zjišťuje, že průmyslová revoluce se ohlašuje dávno před 18. stoletím. Nejlépe to dokazují některé dnešní rozvojové země, které se neúspěšně pokoušejí o vlastní průmyslovou revoluci, přestože mají úspěšný vzor takřka před očima. Neustále diskutovaná dialektika vztahu minulosti k přítomnosti a přítomnosti k minulosti zkrátka může být prosť jádrem, důvodem existence historie jako takové.

III

Slovo *kapitalismus* zkroťte a vymezte tak, aby mohlo sloužit historickému vysvětlení, pouze pokud jej opravdu ohraničíte oběma slovy, z nichž vychází a která mu dávají smysl: *kapitál* a *kapitalista*. *Kapitál* je hmatatelná realita, masa snadno identifikovatelných prostředků neustále v činnosti; *kapitalista* je člověk, který řídí nebo se snaží řídit vstup kapitálu do konečného výrobního procesu, k němuž jsou odsouzeny všechny společnosti; *kapitalismus* je zhruba (ale jen zhruba) způsob, jakým se toto neustále vstřupování kapitálu provádí, obvykle z níkerak altruistických důvodů.

Klíčovým slovem je kapitál. V ekonomických studiích nabylo toto slovo především význam *kapitálové jmění*; označuje pouze akumulaci peněz, nýbrž i využitelné a využívané výsledky již hotové práce: dům je kapitál; sklizené obilí je kapitál; loď nebo silnice jsou kapitál. Kapitálové jmění si však toto označení zasluhuje, pouze pokud se podílí na dalším výrobním procesu: peníze nečinně ležící v trezoru či nevyužívaný les už kapitálem nejsou. A existuje snad nějaká společnost, která by nehromadila kapitálové jmění, pravdělně je nevyužívala pro svou práci a touto prací je neobnovovala a nezvětšovala? I ta nejškromnější západní viska v 15. století měla své cesty, políčka, odkud byly vyklizeny kameny, obdělávanou půdu, udržované lesy, živé plochy, sady, mlýnská kola, zásoby obilí.... Hospodářské výpočty udávají v obdobích předcházejících francouzské revoluci poměr mezi hrubým produktem za jeden rok a souhrnem kapitálového jmění (toho, čemu se ve francouzštině říká *patrimoine*, dědictví) číslem 1 : 3 až 1 : 4. Je to zhruba stejný poměr, jaký John Maynard Keynes akceptoval pro hospodářství současných společností. Každá společnost by tedy měla mít v rezervě ekvivalent tří nebo čtyř let akumulované práce, který využívá pro úspěšnou produkci, přičemž toto dědictví se za tímto účelem samozřejmě nikdy nevyužívá na sto procent, nýbrž pouze částečně.

Benjamin
57 pkl